

ORTADOĞU'DA ATAERKİLLİK VE ERKEKLİK İLİŞKİLERİ

Çağdaş Demren

Öz

Bu makalenin amacı Orta Doğu'da ataerkillik, erkeklik ve İslam arasındaki ilişkileri göstermektir. Ataerkilliğin erkekliği ya da erkekliğin ataerkilliği nasıl etkilediği tartışılmıştır. Ortadoğu bağlamında insanlar Allah'ın önünde eşittir. Fakat erkekler ve kadınlar dünyevi yaşamda aynı şanslara sahip değildirler. Çünkü dünyevi yaşamda ilişkiler ataerkillik kuralları aracılığıyla biçimlenir.

Anahtar Sözcükler

*Orta Doğu, İslam, Toplumsal Cinsiyet, Ataerkillik, Erkeklik
Patriarchy and Masculinity Relations in The Middle East*

Abstract

The aim of this article is to explore the relations between patriarchy, masculinity and Islam in the Middle East. It is argued that patriarchy affects masculinity or vice versa. In the Middle East context the people are equal in front of God. However men and women do not have the same chances in the mundane life since the relations in the mundane life are shaped through patriarchal rules.

Key Words

Middle East, Islam, Gender, Patriarchy, Masculinity

Giriş

Ortadoğu, ortak kültürel birikimleri ve kimlikleri paylaştığı düşünülen insanların oluşturduğu kültürel, tarihi, coğrafi ve siyasi bir bölgenin adıdır. Ortadoğu'nun uzamsal sınırları şöyle gösterilebilir: Batıda Fas'ın Atlantik kıyılarından, Kuzey Afrika boyunca doğuya uzanır. Arap Yarımadası'nı, İran'ı, Pakistan'ı ve Afganistan'ı içine alacak şekilde Orta ve Güney Asya'yla karışır. Bölge güneybatıda Sahra'nın ötesine geçmez, güneydoğuda ise Hint Okyanusu'yla kesilir. Kuzey de ise üç içdeniz olan Akdeniz, Karadeniz ve Ege tarafından sınırlanır (Lindholm, 1996:8).

Ortadoğu'yu tamamen bir Müslüman topluluk olarak tanımlayamasa da -İsrail ve yakın zamana kadar Lübnan Müslüman değildir- bu bölge tarihsel olarak İslam diniyle iç içe geçmiştir. İslam dininin Arabistan kökenli olup buradan yayılması, peygamber Muhammed'in karizmatik önderliğinde bu yeni inancın, bölgede varolan yaşam şekillerini ve kültürlerini etkilemesi, bu bölgenin İslam diniyle beraber ele alınmasının başlıca sebepleridir. Aynı şekilde İslamiyet de içerisinde bulunduğu kültürel çevreler tarafından yoğun şekilde etkilenmiştir. Ortadoğu'da yaşayan insanların ortak bir tarihsel ve sosyal arka planı paylaştıkları ve devam ettirdikleri bir gerçektir (Lindholm, 1996:7).

Ataerkillik denilen olgu İslamiyet'ten önce de vardı. Ortadoğu'daki her kültürün veya toplumun kendine özgü dinamikleri İslam'ın yaşanış şekillerini kendine göre değiştirebilmektedir. Dinsel olgular her toplumda farklı anlamlar kazanabilmekte ve değişik değer yargılarıyla karşılanmaktadır. Aynı şekilde Ortadoğu'daki farklı ataerkillik modelleri de İslamiyet'le farklı şekillerde bütünleşmiş ve farklı bütünler oluşturmuşlardır. Kandiyoti (1997:109)'nin de haklı olarak değindiği gibi:

“Farklı erkek egemenliği sistemleri ve onların sınıfsal ve etnik özelliklere dayalı iç çeşitliliklerinin, İslamiyet'in pratikte uygulaması kadar, İslam'a atfedilen ideolojik yapılanmaları da etkilediği ve değiştirdiği doğrudur... Dinsel

uygulamalar, farklı yerel akrabalık sistemlerinin işleyişinden de görülebileceği gibi, cinsiyetler arası üretim ve yeniden üretim ilişkilerinin tarihinden ister istemez etkilenir (1997:109).”

Bu farklı bütünleşmelerin ve çeşitlilik yelpazesinin içerisinde toplumsal cinsiyete dair benzer algılayış ve değer yargıları olduğu düşüncesindeyim.

Ortadoğu'nun Sosyo-Kültürel Yapısı ve Farklılıkları

Tarihsel açıdan bakıldığında, Ortadoğu insan ve iktidar ilişkileri bakımından diğer kültürlerden farklı bir nitelik gösterir. Tarihte, çoğu toplumda iktidara sahip olanların toplumun çoğunluğundan ayrı tutulması ve farklılaştırılması eğilimi vardır. İktidarı elinde bulunduran elit genelde kutsallaştırılırdı; bu iktidarı elde etmek ve paylaşabilmek için bu elitin içinde doğmak veya evlat edinilmek gerekiyordu. Fakat Ortadoğu'da bu tür bir paye veriş yasaklanmıştır; ahlaki eşitlik önemli bir insan karakteristiği olarak kabul edilir. Sınıf atlama bireyler arasındaki rekabetle başarılı, kimse doğuştan ayrıcalıklı bir sınıfa veya tabakaya mensup olamaz. Tüm bireyler Allah'ın gözünde birdir, herkes eşit olarak doğar, çevreleri tarafından itibar görmek için çaba sarf ederler. Örneğin, Ürdünlü bir köylü 15 yaşına geldiğinde toplum içinde kendini bir “adam” olarak görür; kimsenin hizmetkârı değildir. Sadece akrabalarına ve yakınlarına karşı duyduğu sorumluluklardan dolayı birtakım işleri üstlenir. Statü ve refah başarılan olgular olarak görülür; o kişinin toplum içerisindeki karakterini belirlemez (Lindholm, 1996:11,12).

Tarihte Ortadoğu'da, yönetenler ve halk arasındaki ilişki, ideolojik bir hiyerarşiden çok “kardeş” ilişkisine benziyordu. Tüm insanlar o toplumun “çocukları” veya “kardeşleri” olarak görülürdü. Tüm üyeler devletin koruması altında ortak paylaşımcıydılar. Bu koşullar içerisinde erkekler buldukları konuma bakmaksızın birbirleriyle diyaloga girerlerdi ve tanışırlardı. Kimse birbirinin önünde statüsüne bağlı olarak boyun eğmez veya diz çökmezdi. Aksine kucaklaşırlar ve el sıkılırdı. Bunlar Ortadoğu'da eşitliğin ve mahremiyetin göstergeleridir. Tarihte hükümdarlar bile her ne kadar iktidara sahip kimseler olsalar da, yardımcıları ve ulemayla el sıkışırlardı. Bu durum tarafların Allah önündeki eşitliğini gösterirdi. İktidar ve statü padişaha olan yakınlığa ve onun tarafından tutulmaktan alınan hazza bağlıydı (Lindholm, 1996:11,12).

Ortadoğu'daki eşitlikçi ve rekabetçi bireycilik algılayışının, cesurluk, bağımsızlık, cömertlik, konukseverlik, kan intikamı ve kadın iffetine sıkı bir şekilde bağlı olan şeref ve namus anlayışlarıyla sıkı bir bağlantısı vardır. Şeref olgusu, bireysel değil, kadının ve erkeğin içerisine doğduğu ve bağlı bulunduğu ataerkil toplulukla sıkı bir ilişki içerisinde (Lindholm, 1996:13).

Ortadoğu da ‘asabiyye’ olgusu geçerlidir. Bu bir grup dayanışmasını ve onun içindeki özü betimler. Bu öz, sosyal dayanışmayı ve fedakârlığı sağlar. Bu dayanışma topluluğu daha güçlü kılar ve düşmanlarının gözünde korkuluk hale getirir. Asabiyye, akrabalık ve kan bağlarıyla sıkı bir ilişki içerisinde. Bu olgu ancak sıkı ilişkilerin olduğu yakın gruplarda oluşur. Bireyin ailesi ve grubu için duyduğu sevgi her şeyin ötesindedir. Merhamet ve duygulanım akrabalık ilişkileri için çok önemlidir. Bu akrabalık bağları bir “kardeşler ortaklığı” düşüncesi içerisinde şekillendirilir. Bu ortaklığın önemli bir yönü “kan davası”dır. Eğer kardeşlerin üyelerinden birisi diğer bir sülaledeki birisi tarafından öldürülmüşse, o katilin katli vaciptir. Yok eğer kendilerinden birisi

başka bir gruptaki üyeyi vurmuşsa o zaman diğer grubun da intikam alma hakkı vardır. Kardeşler ortaklığı düşüncesi kent ortamında da değişime uğrayarak varlığını sürdürür. Kişinin tercihi komşularının “akrabası olması” şeklindedir (Lindholm, 1996:51-55). Bu durum özellikle Türkiye’de kentte, “hemşehrilik” düşüncesiyle veya daha başka sanal “kardeşlikler” oluşturma yoluyla devam etmektedir. Asabiyye düşüncesi bir “kültürel düşünüm” olarak varlığını devam ettirmektedir. Bu konunun erkeklik bağlamında incelenmesine daha sonra döneceğim.

Bu ataerkil toplumsal yapılanma içerisinde, kadınlığa ve erkeklığe ideolojik ve kültürel bağlamda ne şekilde bakıldığına değinelim. Tarihsel bir perspektifle baktığımızda, Ortadoğu’da kadınların dünyası gizli ve özeldir. Evden dışarı çıktıklarında kendilerini yabancı gözlerden örtünerek saklarlar. Erkekler genelde eşlerinden bahsetmezler. Eşlerinden, “ailem” veya “çocuklarının annesi” sözcüklerinde olduğu gibi üstü kapalı bir şekilde söz ederler. Kadınlar sadece saklanmamışlar aynı zamanda değersizleştirilmişlerdir. Onlar kontrol edilmesi gereken “tehlikeli” ve “değişken” varlıklardır. Kadınların, insanların “doğal”, “temel”, “değersiz” bir kategorisini imledikleri düşünülür. “Kadmsı” özellik gösteren kişiler, “değersiz” olarak atfedilir. Kadının, Allah tarafından erkeğe bağımlı olmak ve boyun eğmek üzere yaratıldığı düşünülür (Lindholm, 1996:228).

Erkek ise Ortadoğulular için bir “birey”dir. Asabiyye düşüncesini taşıyan “kardeş birey”dir. Bu birey özgürlüğüne ve şerefine düşkündür; onun özgürlüğü onun için en değerli hazinedir. Bir erkek kesinlikle birine bağımlı olmamalıdır, birine bağımlı olduğu düşünülen erkeğin, erkeklüğünden şüphe edilir, onun alçak, pasif bir eşcinsel olduğu düşünülür. Tarihte kölelerin hadım edilmesini, “kadınsılaştırılmasını” ve bağımlı kılınmasını bu noktada anlayabiliriz (Lindholm, 1996:215).

İslamiyet, Ortadoğu’daki kadının değersizliği olgusunu ortaya çıkaran bir olgu değildir. Kadının aşağı statüde görülmesi İslamiyet’ten önce de vardı. Aksine İslam bazı yönlerden kadının yaşam şekillerini tarih içerisinde iyileştirmiştir. Örneğin bazı kadınlar mülkiyet edininip, ticarete atılabiliyorlardı. Ortadoğu’daki erkek egemenliğinin devamlı yayılması, emeğin artan bölüşümü, dinsel şehir devletlerinden kozmopolit imparatorluklara büyüyen iktidar yapısı ve statü hiyerarşilerindeki karmaşıklıkla, erkek egemenliğini de yanında getirmiştir (Lindholm, 1996:234). Yalnız İslamiyet’in tarih içerisinde kadınların durumunda görece bir iyileştirme yapması, onun Ortadoğu’daki ataerkil yapının pekiştirilmesini sağlamasını ve bugünkü politikalarda oynadığı rolü göz ardı etmemizi gerektirmemelidir.

“Erkeklikler” mi, “Aşırı Gerçeklikler” mi?

Gilmore (1990:223), bir erkeğin hayatında üç evrensel ölçütten bahseder: soyunun devamını sağlamak, kendisine bağlı olanları tehlikelerden korumak, hısım ve akrabalarını geçindirebilmek. Her ne kadar Gilmore’un bu üç ölçütü evrensel bir şekilde ele alması birçok yazar tarafından eleştirilse de ben bu görüşe ılımlı yaklaşıyorum. Bu üç ölçüt toplumlarda farklı nitelikler, beklentiler, düşünceler ve yoğunluklar içerisinde geliyor da olsa, ben, ataerkil yapı içinde yaşayan bir erkeğin, hayatının belirli safhalarında bu üç ölçütle karşılaşacağını ve toplum tarafından bunlar doğrultusunda değerlendirileceğini düşünüyorum.

Her toplumda arzu edilen bir 'erkeklik' ve buna bağlı olarak oluşturulan o 'erkekliğe' veya 'erkekliklere' özgü rollerin, kimliklerin ve cinsel yönelimlerin olduğu düşünülebilir.

Ataerkil bir toplumda erkeklik, iç ve dış rekabet koşullarının yaratılması ve bu koşulların sürekliliğinin sağlanmasıyla yeniden üretilir. Erkeklik "kültürel olarak yaratılmıştır" ve topluma "sürekli olarak yeniden kanıtlanmalıdır" (Gilmore, 1987: 9).

Toplumsal cinsiyet çalışmalarında genelde kadınların ve onların yaşamlarının sınırlandığı, belirli kültürel denetimlere maruz kaldıkları söylenmiş ve ortaya konmuştur. Erkekler üzerine yapılan çalışmalar da, aynı şekilde erkeklerin ve onların yaşamlarının da toplumsal denetimlere ve sınırlamalara uğradığını ortaya koymuştur.

Erkeklikler toplumsal olarak öyle bir kurgulanırlar ki, kültürel anlamda her an kaybedilme "riski" taşırlar. Bunlar özellikle homofobi (başka bir erkek tarafından cinsel ilişkiye zorlanma korkusu) ve sembolik hadım edilme korkusuyla sağlanır. Bunun için "erkeklik ruhu" ayakta tutulmak zorundadır (Gilmore, 1987:10-11).

Ben kültürel olguları anlayabilmekte 'duygusal' alanın çok önemli olduğunu düşünüyorum. Onun için de 'erkekliklerin', 'duygu' bağlamında ele alınmazlarsa tam olarak anlaşılacaklarını düşünmüyorum. Kültürel antropologlara göre duygular, birey, toplum ve beden arasındaki ilişkileri anlamamızda başlıca olgulardan birisidir. Duygular ve duyguları yaşama biçimlerimiz sosyo-kültürel bir çerçeve içerisinde anlam kazanmaktadır. Duygular her ne kadar içsel hissedişler olsa da, başkalarının örtük veya hayali varlığı olmadan şekillenemezler. Yapısalcı bir perspektifle bakıldığında, duygular, bireylerin toplumsal cinsiyet, toplumsal sistemler, iktidar ilişkileri ve sınıf gibi toplumsal grup üyelikleriyle doğrudan ilişkilendirilebilir (Lupton, 2002:36-42).

Duygunun iki boyutu vardır: Pratiğe ilişkin veya fiilen pratiğin yapıldığı düzey ile yorumlayıcı, yani bu pratiğin yargılanıp değerlendirildiği düzeydir. Bu düzey kültürel kavrayışla ilgilidir (Lupton, 2002:44). Duygular, insanın kendisini başkalarından ayırmasına, bir yandan içerisinde bulunduğu grupla bağlarını güçlendirirken diğer yandan normları ve ahlaki boyutu pekiştirerek kişiyle grubunun başkalarından ayrı tutulmasına yardımcı olur (Lupton, 2002:61).

Söylemler duyguların oluşmasında kilit rol oynarlar. Söylemler bireyleri etkiler. İnsanlar çevrelerinde oluşan ve belirleyici durumdaki bu söylemler içinde seçimde bulunurlar. Söylemler, birey ve kültürel yapı arasındaki bağları dokurlar (Lupton, 2002:49). Ben bu noktada, Jean Baudrillard'ın aşağıda pornografi hakkında söylediklerinin, erkeklik söylemlerinin kurgulanmasında da geçerli olduğunu düşünüyorum:

"Müstehecenlik de, kendi nesnesini yakıp tüketir. Her şeye fazlaca yakından bakılır ve o güne dek hiç görülmemiş olan şeyler görülür- o güne dek, kendi cinsel organınızı işlerken hiç görmemiştiniz... Hepsi fazlaca hakiki, hakiki olamayacak kadar yakındır. Ve cazip olan da budur; yani gerçekliğin fazla olması, nesnenin aşırı gerçekliği... Anatomiye zoom yapılarak yaratılan etkiyle gerçeğin boyutu yok edilir; bakışın mesafesi anlık ve azgın bir gösterime meydan verir... bu, o denli yakında olan bir

cinseldir ki, kendi gösterimiyle birbirine karışır... sahnenin ve yanılısamanın sonu (2001:41).”

Ataerkillikte, erkeklik biçimleri ve algılayışları da aynı şekilde kurgulanır. Toplumsal söylemler, bu sosyo-kültürel yapının kurulmasında büyük rol oynarlar. Erkeklerle ait kültürel bir “üstünlük” söylemi yaratılır. Erkeğin doğuştan gelen bu “kültürel üstünlüğü” kadına başat olması “hakkımı verir”. Erkekler “esas” yaratıcıdır, ortaya çıkarandır ve yıkıcıdır, yani erkekler “her şeye kadirler”. Erkeğin cinsel nitelikleri de “doğal olarak” kadından kuvvetlidir. Erkekler bu “üstünlük”lerini, içerisinde yaşadıkları topluma veya gruba her an “kanıtlamak zorundadırlar”. Erkeğin biyolojik ve yaşamsal niteliklerine o kadar aşırı bir vurgulama ve yüceltme yapılır ki, bunlar aynı pornoda olduğu gibi birer kültürel “aşırı gerçeklik” halini alırlar. Kültürel bağlam, bunu bireylere o kadar yoğun ve kuvvetli mekanizmalarla – özellikle toplumsal söylemler ve kalıplar – dayatır ve içselleştirir ki birey bu “aşırı gerçek”leri birer “gerçek”miş gibi yaşar. Genellikle de erkeklikler, anlık ve şiddetli olgularla “kanıtlanır” ve pekiştirilir (kadının bekâretinin “bozulması”, savaş, militarizm, kavgaya yatkınlık, sert söylemler, küfür v.b.).

Paradoksal olarak bu “aşırı gerçekler”, gerçeklerle, yani bireylerin duygusal alanıyla çatışma içerisindedir. Eril kendine egemen olma idealinin bir parçası olarak erkekler, kadınları “aşağı öteki” olarak kurarlar. Erkek, kadına yaklaşma ihtiyacı duyduğunda, bu duygusunu daha az tehdit edici olan bir “erkek seks dürtüsü” söylemine aktarır. Bu gerçekte erkeklerin hissettiklerini bastırmasına yol açar. Kadından da erkeğin bu “kendine egemen” durumuna karşı uyumlu olması ve erkeğe bu konuda güven vermesi beklenir (Lupton, 2002:49). Erkeklerle, kadına “erkekçe” arzu duyabilecekleri ama ‘insanca’ ihtiyaç duyamayacakları düşüncesinin, ataerkillik toplumu ve kültür tarafından yoğun bir şekilde empoze edildiğini düşünüyorum. Çünkü erkeğin bir insana özellikle de bir kadına, yaşamsal, üretimsel ve insancıl ihtiyaç duyması ataerkillik tarafından “erkeğin zayıflığı” olarak damgalanmıştır. Kadın ve erkek arasındaki duygusal ilişki, toplum tarafından “kadının erkeğe bağımlılığı”, “ikincilliği”, “erkeğin kadına başat olması ve sınırlaması gerektiği” söylemleriyle farklı bir boyuta taşınmıştır.

Kadın ve erkek hakkındaki bu egemen söylemlerle, gerçek hayatta yaşanan duyguların Ortadoğu’da paradoksal olarak nasıl çeliştiğine bir bakalım. Ortadoğululara göre bir kadın, eğer erkek tarafından baştan çıkarılırsa onu cinsel anlamda doyurmak mümkün değildir. Bir kadın, erkeğe göre “9” kat daha fazla tahrik olur. Onun için kadınların cinselliğinin sınırlanması gerekir. Yani kadınlar, cinselliklerini kontrol edebilen, hâkim olabilen özneler değil, erkeklerin kontrol etmesi gerektiği düşünülen “nesnelere”dir. Kadınlar kocalarını ve çocuklarını kendilerine bağlayabilmek için “doğüstü güçlerle işbirliği” yapabilirler. Erkekler “denetimli” ve “akılcı”yken, kadınlar “erotik” ve “akıl dışı”dırlar. Onun için kadın ve aşk, erkeğin Allah’a olan bağlılığı ve yapması gereken işler için birer tehdittir. Hiyerarşik ataerkillik ilişkilerle, kadın ve erkek arasındaki duygusal ve aşka bağlı ilişkiler arasında ciddi bir gerilim vardır. Cinsellik ancak ataerkilliğin belirlediği şekilde ve sınırlar içerisinde varolabilir, yoksa kendi akışı içerisine bırakılır, aşkla ve sevgiyle yaşanılırsa bu ataerkillik için yıkıcı bir niteliktir. Eğer bir erkek kadına aşık olursa, bu erkekler arasında varolduğu

düşünülen “kandaşlık” ve bunun temelini oluşturduğu ata soyu için bir tehlikedir; erkeğin de “şerefi bozulur”. Kadının “cazibesi ve baştan çıkarıcılığı”nın, erkeği diğer kimselere olan sadakatlerinden uzaklaştırdığı düşünülür. Kadınların burada birbiriyle çelişen bir durumu vardır. Ortadoğulular için kadın, ata soyunu, üreme kapasitesi ve anne rolüyle yaratan ve onun birliğini sağlayan baş kişidir. Ayrıca oğlunu, ataerkilliğe ve geleceğe hazırlayan kimsedir. Bunun yanında kadının cinselliğinin ve kadına duyulacak sevginin, erkeği kendine “bağımlı” kılma tehlikesinin olduğu düşünülür. Kadınlar sosyal düzenin hem temeli hem de potansiyel yıkıcısı olarak görülürler (Lindholm, 1996:241-244). Bugün, bu duruma tipik bir örnek olarak Fas toplumu gösterilebilir.

Eickelman (1989:240-241)'a göre Fas'taki toplumsal yapı ve erkeklerin kendi aralarındaki sosyal etkileşimler iki ana düşünce bütünüyle anlaşılabilir: Allah'ın arzusu ve sağduyu. Bu kavramlar Kuran'da da yer alırlar ve birçok Müslüman toplum tarafından kullanılmaktadırlar. Fakat bu kavramlar, Faslılar için evrensel ve tüm yaşamı kapsayan anlamlar kazanmıştır.

Allah'ın arzusu Faslılar için temel düşüncedir. Onlara göre yaşamdaki her şey Allah'ın arzusudur; her şeyi o bilir. Bunun 'alinyazısı' kavramıyla da sıkı bir bağlantısı vardır.

Faslılar'a göre insan ilişkilerinin varolan durumu Allah'ın arzusudur ve sorgulanamaz. Erkekler dünyayı olduğu gibi ele almak ve onu eylemleriyle belirlemede özgürdürler. Allah'ın arzusu kavramı dünya üzerindeki bazı eylemlerin neden başarılı olup ta diğerlerinin başarısız olduğu konusundaki kurguları ve metafiziksel açıklamaları engeller (Eickelman, 1989:242).

Sağduyu düşüncesi ise diğer insanların eylemlerinin anlamlarını ayırt edebilme yeteneğidir. Sağduyu erkeklere, nüfuzlu erkeklerle, komşularla, ticaret adamlarıyla, müşterilerle ve diğer kimselerle olan ilişkilerde neyin kabul edilebilir ve geçerli olup olmadığını algılamasını sağlar. Sağduyu erkeklerin ayrıca duygularını kontrol etme yeteneğini de içerir. Çocukların sağduyuya hiç sahip olmadıkları, bunu ancak büyüdükçe öğrenebilecekleri tasavvur edilir. Ayrıca kadınlar erkeklere oranla çok daha az bir sağduyu potansiyeline sahiptirler. Çünkü kadınlar erkeklere göre çok farklı yaratılmışlardır. Erkekler sağduyuyla tutkularını ayırt etmeyi bilirler ve gerektiğinde tutkularını bastırmayı bilirler. Erkeğin tutkuları üzerindeki bu kontrolü onun olgunluğunun en önemli göstergelerinden birisidir. Kadınların ise bu yeteneğe yeterince sahip olamadıkları düşünülür. Erkekler bunu iki şekilde açıklarlar. Birincisi erotik bir boyut taşır: Kadınların her an cinsel bir arzuya dolu oldukları ve bu arzuyu ancak bir erkekle yatıştırabilecekleri düşünülür; bu yüzden kadınlar erkekler için birer erotik tehlike niteliği taşırlar. Diğer açıklama kadınların yaşam alanları ve nitelikleriyle ilişkilidir. Kadınların yaşadıkları alanların evle ve onunla bağlantılı dar bir çevre olduğu düşünülür. Bu yüzden kadınlar erkeklere göre geniş bir sosyal ilişkiler ağına ve etkili bir kontrol mekanizmasına sahip değillerdir. Kadınların toplumsal terbiye bağlarını oluşturamayacaklarına inanılır (Rosen, 1984:34-38).

Fas'taki ataerkil hiyerarşik ilişkilerde erkeklerin birbirlerine karşı sorumlulukları söz konusudur. Fas'ta erkekler arasındaki her ilişki karşılıklılık kuralına dayanır. Eğer bir erkek, yapılan bir hizmetin karşılığını verememişse “müşteri” durumuna düşer ve bu karşılığı bir nevi borç olarak geri vermek

zorundadır. Bu tür ilişkilerde daima baskın olan taraf diğeri üzerinde söz söyleme hakkına sahiptir (Eickelman, 1989:244).

Buna karşıt bir ataerkil topluluk olarak, Yunanistan'daki Yeranyalılar örnek olarak verilebilir. Burada kadın ve erkeğin bir asimetri oluşturduğuna ve birbirini tamamladığına inanılır. Bir kadının doğuştan “kusurlu” olduğu düşünülür; bir kadın ancak evlenerek tam bir “kadın” olabilir. Evlilik hakkı bir kadın için en yüce amaçtır. Evlilik, Ortadoğu'daki durumun tam aksine, kadına kocasıyla birlikte bir özgürlük sağlar. Çocuk doğurmak kadının “kaderinde” vardır ve toplum içerisinde kadının gurur kaynağıdır. Çünkü kadın doğurarak ideal kadınlık figürü Meryem'e “yaklaşmış” olur. Hamile kadınlar toplum içerisinde saygı görürler. Burada Ortadoğu'kinden farklı bir algılayış olarak, kadının değil erkeğin cinsel yönden denetimsiz olduğu, kadının ise cinsel isteklerini denetleyebildiği düşünülür. Fakat burada “film tersten sarılsa da” sonuç yine aynıdır. Cinsel ahlakın korunmasından sorumlu olan kadının, erkek eğer bir şekilde baştan çıkarsa sorumlusunun yine o olduğu düşünülür; her iki farklı kurgulanmada da kadın “suçlu”dur. Fakat burada yine İslami yapıdan farklı olarak kadınlar dinsel alanda aktiftirler ve ayinlerde baş sorumlular onlardır. Bu durum kadını kamusal alanda etkin bir hale getirir (Hirshon, 2000:126-134).

Ortadoğu'da Aşk, Erkeklik ve Namus

Ortadoğu'da aşk, Batı toplumlarına göre farklı yaşanır. Batı'da aşk kapitalistleşmeyle, sosyal hareketlilikle ve bireyselleşmeyle iç içe geçmiş bir olgudur; aşk ve evlilik birbirinden bağımsız değildir. Ortadoğu'da ise evlilik, aileleri birbirine bağlayan bir politik olgudur, erkeklerin güçlü bağlarla ortaklıklar kurmak için yaptıkları bir taktiktir, duygulara ve aşka bağlı olması gerekmez. Bu bağlamda kadınlarla olan ilişkiler politik yönelimler doğrultusunda şekillendirilir. Aşkın ise aksine, evlilik veya başka bir sözleşmeyle birbirine bağlı olmayan insanlar arasında yaşanan, dünyevi bir olgu olduğu düşünülür. Aşk iki kişi arasında geçen özerk ve “mahrem” bir alandır. Bu alanda, kadın ve erkek eşit ve yüz yüzedir. Aşk idealleştirilir, soyutlaştırılır ve soyutlanır (Lindholm, 1996:246-250). Bu duruma tipik bir örnek, Pakistan Lahor'dan verilebilir. Fakat burada, aşkın eşitlikçi yapısının bozulduğunu, sevilen kadının seven erkek tarafından “edepsiz” olarak toplumsal alanda damgalandığını göreceğiz. Bana göre burada esas kendisiyle çatışmaya düşen, kendisini kandıran ve konformist olan erkeklerdir. Bir yandan toplum içerisindeki konumlarını sürdürmeye çalışmakta, bir yandan da yaşadıkları ve insani bir anlamda yaşamak istedikleri bu olgular için, kendi aralarında ‘kolektif bir bahane’ yaratmaktadırlar. Bazıları egemen söylemlere direnip sevdikleri kadınlarla evlenebilmektedirler.

Walle (1998), Pakistan Lahor'da yaptığı alan araştırmasında Ortadoğu'daki erkeklik biçimlerine dair çok önemli ipuçları sağlıyor ve önemli olgulara parmak basıyor. Erkeğin özel yaşamı Pakistan'da iki alan üzerine kurulmuştur. Birisi erkeğin karısıyla, ailesiyle olan evlilik yaşamı, diğeri de dışarıda başka “sevgilileriyle” devam ettirdiği şehvet yaşamıdır. Bu iki yaşam da birbirlerine karşı “gizlilik” taşırlar. Erkeğin evlilik yaşamı onun toplumun geneli içerisindeki konumunun devamını sağlar. Şehvet yaşamı ise, onun diğer erkeklerle olan ilişkilerindeki rekabetlerinde “erkeklik” konumunun devamını ve

onun “erkekliğinin” diğer erkekler önünde kanıtlanıp yeniden üretimini sağlayan yaşam alanıdır.

Walle (1998)'nin konuştuğu erkekler karılarıyla herhangi bir sevgi ve şehvet duygusunu paylaşmadıklarını, tam aksine bu duygularını dışarıdaki sevgili veya sevgilileriyle paylaştıklarını söylemektedirler. Evlilik ilişkisi herhangi bir duyguyu barındırmaz, daha çok karşılıklı bir saygı ve anlaşmaya bağlıdır. Pakistan'da bir erkek ve kadının “aşk evliliği” yapması hoş karşılanmaz ve yaptırımlara uğrar. Ama erkeklerin aşka ve şehvete bağlı duygularını sürdürebildikleri “sevgilileri” vardır. “Sevgililerle” yaşanan bu ilişkiler bir erkeğin erkekliğini sürdürebilmesindeki “olmazsa olmaz” koşullardan en başlıcasıdır. Fakat buradaki esas nokta, ataerkilliğin temellendiği ana olgu olan, kadının içine sıkıştırıldığı ve seçeneksiz bırakıldığı toplumsal değer yargıları ve kurallarıdır.

Erkeklerin bu ikili yaşam şeklinin tüm sorumluluğu ve ağırlığı kadının üzerine yıkılmıştır. Erkekler “sevgilileriyle” olan ilişkilerinde bir anlamda “varoluşlarının dayanılmaz hafifliğini” hissetmektedir. Walle (1998) kadınlar ve erkekler arasındaki duygusal bakış açılarındaki çatışmaya ve farklılığa değinmektedir. “Sevgili” olan bu kadınlar yaşadıkları bu ilişkilerin sonucunda hayatlarındaki en büyük amacın o erkekle evlenmek olduğunu söylemektedirler. Erkek için ise böyle bir durum söz konusu bile olamaz. Çünkü “şehvet” duygularını yaşatan kadın ancak “edepsiz” bir kadın olabilir. “Edepsiz” bir kadınla evlenmek de o erkeğin toplumundaki ve ataerkil sistemdeki konumunu sarsar. Ataerkil sistem erkeğe yürütmekle sorumlu bulunduğu evliliğin “ağırlığını” hafifletmek için bir çare bulmuştur. Fakat bu çarenin tüm ağırlığını da yine kadının üzerine yüklemiştir. Pakistanlı bir kadının hayatında yapmak zorunda olduğu ikili bir seçenek vardır: Ya “edepli” bir kadın olmayı ve duygularından vazgeçerek bir erkekle evlenmeye “hak kazanmayı” seçerek yaşamak, ya da duygularından yana olup “edepsiz” damgasını yemek. Fakat Walle (1998) özellikle son yıllarda artarak çoğalan ve ataerkilliği ciddi bir şekilde tehdit eden toplum içindeki bireysel çatışmalara dikkati çekmektedir. Bazı erkekler de varolan değer yargılarına önem vermeyerek, aşk duygularını yaşadıkları kadınlarla evlenmeyi seçip toplumsal dayatmalara karşı kadınlarla birlikte mücadele içerisine girebilmektedirler.

Ortadoğu'da mahremiyetin ve aşkın ataerkilliği yıkacak bir olgu olarak düşünülmesinin, bu yüzden de bir yandan idealleştirilirken diğer yandan da olumsuzlanmasının boşuna olmadığını düşünüyorum. Bana göre bir gerçeği veya olguyu yasaklamanız için, ondan çok korkmanız gerekir. Ataerkilliği savunanlar ve onun devamını isteyenler, aşktan, sevgiden ve kadınlardan korkmuşlardır. Bu bağlamda namus, aşkın tam karşısında konumlanır. Namus toplumsal idealde soyun devamının “saflığıyla” ilgili olup, aşkı dışlar. Çünkü aşkın, soyun devamlılığıyla ilgili olmayıp, duyguların denetimsizliğini gösterdiği düşünülür. Aşkın, insanı diğer insanlara karşı açık kıldığı farzedilir.

Delaney çalışmalarında, erkeğin Ortadoğu toplumlarındaki “yaratıcı, dölleyici, hayat verici” farz edilen yönünün ağırlığına, önemine değinir ve onun ‘namus’la olan ilişkisini gösterir. Erkek ‘tohumdur, kadın ‘topraktır’. Erkek tohumuyla hayatın kıvılcımını, çocuğun öz kimliğini verir. Kadın ise aynı toprak gibi çocuğu besleyecek ve büyütecek besinleri içerir. Erkek çocuğa öz kimliğini verdiğine göre bu “yaratıcılık” durumu erkek için bir gurur kaynağıdır. Erkeğin

farz edilen bu vasfını devam ettirilmesi için çocuğun “kendisinin” olduğunu yani “kendisinden bir parça” olduğunu bilmesi gerekir. Bu kaynakçal ve “öz verici” özelliğini namus kavramıyla garanti altına almış olur; böylece kadının tüm cinsel kontrolü erkeğin eline geçer (Delaney, 1987: 40; 1991:8).

Namus, Meeker (1976:262)’e göre bir cemaatin aynasıdır ve erkekler bu aynaya bakarak kendi “vaziyet”lerini ona göre korur ve ayarlar. Meeker (1976) namusun kolektif bir değer yargısı ve ölçüsü olduğunu vurgulamakta ve açıklamalarında bireysellikten çok kolektif yana ağırlık vermektedir. Ben de Meeker’a katılmakla beraber, en azından namusun bireyler açısından daha kişisel bir his ya da algılayış olarak yaşandığını ve bunun her kişiyi aynı kuvvette etkilemediğini düşünüyorum. Bu etkileniş, o kimsenin sınıfsal, mekansal, psikolojik bağlamına göre değişebilmektedir. Tekrar ayna örneğine dönüp, cemaati veya toplumu aynaya akseden ışık olarak düşünürsek eğer, kişi de bu ışığın açısını kendisine göre ayarlayacaktır.

Kaynakça

- BAUDRILLARD, Jean. (2001), **Baştan Çıkarma Üzerine**, (Çev: Ayşegül Sönmezay), İstanbul: Ayrıntı Yayınları.
- DELANEY, Carol. (1991), **The Seed and the Soil: Gender and Cosmology in Turkish Village Society**, Los Angeles: The Regents of the University of California Press.
- EICKELMAN, Dale F. (1989), **The Middle East: An Anthropological Approach**, **New Jersey: Prentice Hall.**
- GILMORE, David D. (1987), “Introduction: The Shame of Dishonor”, Honor and Shame and The Unity of The Mediterranean, (ed. D.D.Gilmore), **The American Anthropological Association**, p, 2-21.
- GILMORE, David D. (1990), **Manhood in the Making: Cultural Concepts of Masculinity**, London: Yale University Press.
- HIRSHON, Renee. (2000), **Mübadele Çocukları**, (Çev: Serpil Çağlayan), İstanbul: Tarih Vakfı Yurt Yayınları.
- KANDİYOTİ, Deniz. (1997), **Cariyeler, Bacılar, Yurttaşlar**, (Çev: Aksu Bora ve Diğerleri), İstanbul: Metis Yayınları.
- LINDHOLM, Charles. (1996), **The Islamic Middle East: An Historical Anthropology**, **Oxford: Blackwell Publishers.**
- LUPTON, Deborah. (2002), **Duygusal Yaşantı: Sosyo - Kültürel Bir İnceleme**, (Çev: Mustafa Cemal), İstanbul: Ayrıntı Yayınları.
- MEEKER, Michael M. (1976), “Meaning and Society in The Near East: Examples from The Black Sea Turks and The Levantine Arabs (1)”, **International Journal of Middle East Studies** 7, p, 243-270.
- ROSEN, Lawrence. (1984), **Bargaining for Reality: The Construction of Social Relations in a Muslim Community**, Chicago: The University of Chicago Press.
- WALLE, Thomas M. (1998), “As Good As a Man Can Be: Some Thoughts on Love, Marriage and Masculinity”, Oslo: **The Fourth Nordic Conference on Middle Eastern Studies** 13-16 August.